

Sananselityksiä.

Vog. *áčml*.

SETÄLÄ on NyK XXVI s. 388 yhdistänyt sanat sm. *uudin* 'conopeum lecti, tentorium operariorum procul a domo, stragulum pensile nauticorum, cunae pendentes puerulis sopiendis', 'Bettgardine, Schlafzelt, Hängematte' ja syrj. *von, vun, ön* 'Bettvorhang', votj. *yn, in* (M *inm-*) id., ja juhlistavamme professori TOIVONEN on FUF XV s. 79 lisännyt niihin ostj. (Karj.-Toiv. s. 121) DN *ūdēp*¹ 'vaatesuojus, makuutelta vuoteen ympärillä, пологъ', Sogom, Tš., Kr. *ūtēp* 'makuutelta, пологъ' (Sogom, Tš.), 'makuutelta (ulkoilmassa, suojana sääskiltä)' (Kr.), V *ōlēw* 'makuutelta, -uutimet, пологъ' jne. Tällä kulttuurisanalla näyttää olevan edustaja myöskin vogulin kielessä, vaikkakin hiukan oudoksuttavassa muodossa, nim. (Kann. käsik.) LO *áčml*, KU, KM *áčml*, KO *áčml*: LO *áčmltōr*, *āpaò*. 'kätkyen peitto, jolla lapsi verhotaan hyttysiltä' (*āpa* 'Wiege', *tōr* 'Leinwand', ks. KANNISTO Vok. ss. 132, 89); KU, KM *áčmlkēs* 'kaari, joka kul-

¹ KARJALAISEN ja KANNISTON käyttämää transskriptiota on tässä kirjoituksessa latomisvaikeuksien helpottamiseksi jonkin verran yksinkertaistettu.

kee kätkyen syrjästä toiseen lapsen kasvojen kohdalta kannattaen hyttyspeittoa', LO *òml̥kis* 'kätkyen selkänojan koroitteeksi tehty kaari; kaaren keskeltä menee nuora (*òml̥kβāl̥iγ*) kätkyen jalkopäähän, ja näiden laitteiden päälle asetetaan *òml̥tōr*' (*kəs, kis* 'kaari'); KU, KO *òm̥l-*, KM *òm̥l-* 'peittää (lapsi) liinalla hyttysiltä'. Vogulissa sana siis on joutunut tarkoittamaan 'kätkyen hyttyspeittoa'. Tämä selittyy helposti siitä, että kielessä on toinen 'hyttystelttää, uudinta' merkitsevä sana, nim. (Ahlqv.) *qāsip* 'kleines Zelt zum Schutz gegen die Mücken', *qāsip-poa* 'Bettvorhang', (Munk.-Szil.) N *χasäp* 'Vorhang, Schlafzelt', (Kann. Vok. s. 76) TJ *kašä-p* jne. 'Mückenzelt'. Äänteellisistä vaikeuksista selviydytään olettamalla tapahtuneen metateesin, niin kuin on käynyt esim. sanoissa (Kann. Vok. s. 175) TJ *poanà*, KU, KM, KO *pānla*, VNZ, VS, LU, LM *panla*, LO *pōnal* jne. 'Hanf' ~ ostj. (Karj.-Toiv. s. 783) Koš., Sogom, Fil., Ts., Kr. *pūtən* 'Hanf', V *pōlən* 'Hanf; Brennessel' jne.; sm. *pellava* 'Lein' (ks. PAASONEN SUSA XXX₂₂ ss. 1—7) ja vog. (Ahlqv.) *qolēm* 'tetrao urogallus', (Kann. Vok. s. 76) TJ *kašä-m* jne. id. ~ ?sm. *koppelo* 'Auerhenne', jne. (ks. Toivonen FUF XX s. 67).

Vog. *poŋk-koali, p̄χkβāl̥iγ*.

Ahlqvistin vogulilainen sanaluettelo tuntee substantiivin *poŋk-koali* 'Zügel' (*koali* 'Seil, Strick'). Se on Kondan murretta. Kannisto on pannut tämän sanan muistiin Kondalta ja Sosvalta: (käsik.) KU *p̄χkβāl̥i*, KM *p̄χkβāl̥i*, KO *poχkoāl̥i*, So *p̄χkβāl̥iγ* 'ohjakset, вожжи', So *lūp*. id. (*lūβ* 'hevonen').

Ylämainittu sana on monessakin suhteessa mielenkiintoinen. Jo yksin levenneisyyden perusteella näkisi siinä mielellään vanhan ohjasten tai jonkin niiden osan nimen. Kaikissa murremuodoissa on sama jälkikomponentti *koali* jne. 'Seil, Strick'. Varmasti myöskin alkukomponentti on kaikissa muodoissa yhteinen, mutta yksistään vogulin pohjalta tätä sanaa ei ole helppo selittää. Jos kiinnittää huomiota erikoisesti Kanniston muistiinpanemiin muotoihin, niin joutuu toteamaan, että se muistuttaa suuresti 'kylki, sivu, vieri' -sanaa: (Ahlqv. Wog. Gramm. 233) K *pōk*, *pok*, P *pok*, So *poax* 'Seite', (Kann. käsik.) P *pōk*, LU *pōk̄*, LO *pōχ*, So *p̄χ* 'kylki', KU *äkpōχt* 'lähekkäin, vierekkäin' (*äk* 'yksi'), TJ *pākə-a*, VNK *pōčkə*, LU *pōčkl̥* 'kyljellään', jne. KM:ssä ja KO:ssa on tosin etinen *χ*, mutta se johtuu seuraavan *k*:n vaikutuksesta; KO:n lyhyt *o* on varmasti myöskin nuori. Olisiko nyt siis alkukomponentti juuri tämä 'kylkeä, sivua' tarkoittava sana, niin että *p̄χkβāl̥iγ* merkitsisi oikeastaan 'kylkinuora'? Mainittu äänteellinen yhdennäköisyys on ilmeisesti vain satunnaista. Jo merkityksen puolesta tuntuisi oudolta lähteä 'kylki' -sanasta; mie-

huummin odottaisi yhdyssanaa 'päänuora' tms., samaan tapaan kuin esim. suomessa on *pää* ~ *päitset*, *suu* ~ *suitset* sekä vogulissa (Munk.-Szil., Munk. Vog. népkölt. gyűjt. II 473) N *nól-kwāli* 'Halfter', 'gyeplő (возжи)' ~ *nól* 'Nasé'. Sitäpaitsi tältä pohjalta kävisi vaikeaksi selittää Ahlqvistin muodon alkukomponentin konsonantisto. Sanassa *p^oχ* 'kylki' on kaikissa muodoissa, tavuusemasta ja murteen äännekannasta riippuen, joko *k*, *k* tai *χ*, *χ*. Siinä on siis ainakin jo myöhäiskantavogulilaisena aikana ollut **k*, vieläpä siinäkin tapauksessa, että sen etymologinen vastine olisi esim. ostj. (Karj.-Toiv. ss. 687—8) DN *ponət* 'sivu, puoli; luo-', V, Vj. *ponəl* 'sivu, kylki' jne.¹ Jos siis *ponk-* tahdottaisiin yhdistää *p^oχ* 'kylki' -sanaan, niin *nk* ei voisi olla vanhan äännekannan jatkaja, vaan se täytyisi selittää sekundääriseksi. Kuten jo edellä huomautettiin, *ponk-koali* edustaa Kondan murretta. Nyt on muistettava, että mm. juuri kondalaisessa kielimuodossa todella välistä tavataankin sekundäärinen *nk* ja *nk*. Kun nim. kantavog. **k*:ta ja **k*:ta useimmissa tapauksissa edustaa paradigmaattinen vaihtelu *k* ~ *χ* ja *k* ~ *χ* siten, että klusiili esiintyy tavun alussa, spirantti tavun lopussa, ja kun konsonanttiyhtymiä **nk*, **nk* edustaa useasti vastaavasti vaihtelu *nk* ~ *χ* resp. *nk* ~ *χ*, niin muutamat sanat ovat siirtyneet vaihtelutyypistä *k* ~ *χ* resp. *k* ~ *χ* tyyppiin *nk* ~ *χ* resp. *nk* ~ *χ*.² Palataaliklusiilin ja sitä edustavan spirantin tavuuseman täytyy siis vaihdella, jotta *k*:n ja *k*:n eteen voisi tulla analoginen *η*. Siitä syystä tuntuu vaikealta, jopa suorastaan mahdottomalta johtaa *ponk-koali* vanhasta yhdyssanasta **pōχkōali*, sillä tällaisessahan *χ* (< **k*) olisi pysyvästi ollut tavun lopussa. Murremuoto *ponk-koali* jäisi siis äänneasunsa puolesta epäselväksi, jos yhdyssanan alkukomponentiksi oletetaan 'kylkeä, sivua' merkitsevää *p^oχ*.

Todennäköisesti *p^oχ-*, *ponk-* jne. onkin alun perin yksinäänkin tarkoittanut 'ohjaksia, päitsiä tms.'. Myöhemmin merkitys kuitenkin jostakin syystä hämärtyi, minkä vuoksi sanaan liitettiin *koali* jne. 'Seil, Strick'.

¹ IRÉN SEBESTYÉN-N. on MNy. XLII s. 21 esittänyt *pōx* 'kylki, sivu' -sanalle lapista vastineen, joka edellyttää konsonanttiyhtymää **kt*.

² Esimerkkejä tällä tavoin syntyneestä sekundäärisestä *nk*:sta ovat maininneet Kannisto FUF XVII 13 ja Liimola FUF XXX 270, joten niitä ei tarvitse tässä esittää. Huomautettakoon tällä kertaa vain erikoisesti sanaa (Budenz) N *seräk* 'Ecke', (Ahlqv.) *küäl-säriηk* 'Wand' (*küäl* 'Haus'), (Kann. käsik.) KO *sē(η)k*, So *sērag* 'seinä', joka on, kuten Budenz MUSz. 331, Paasonen s-Laute 128 ja Uotila Kons. Perm. 139—140 ovat selittäneet, lainattu syrjäänin sanasta *serög* '(innere) Ecke, Winkel'. Uotilan mukaan syrj. *g* todennäköisesti on **nk*:hon palautuva deminutiivijohdin, ja hän huomauttaa: »Ist das wog. Wort so früh (aus dem Urperm.) aufgenommen, dass das Original noch **η* bot?» On tarpeetonta etsiä vog. *nk*:lle selitystä niin kaukaa, sillä tässäkin sanassa se on ilmeisesti sekundäärinen.

Tämä yhdyssana on tietenkin saattanut eri murteissa syntyä eri aikoina. Kun toiselta puolen **ηk*:ta tavun (ja sanan) lopussa useimmiten edustaa *χ* ja kun toiselta puolen tavataan myös sekundääristä *ηk*:ta (vrt. edeltä), niin yksistään vogulista lähtien on vaikea ratkaista, kumpi muoto, *p^oχ*- vai *ponk*-, sanansisäisen konsonantiston puolesta kuvastaa uskollisemmin vanhaa äännekantaa. Luonnollisemmalta kylläkin tuntuisi antaa jälkimmäiselle etusija. Jos oletetaan, että sana olisi Kondalla ja erikoisesti juuri Ahlqvistin kielimestarin edustamassa kielimuodossa vielä myöhään säilynyt itsenäisenä, niin *ηk* selittyy varsin yksinkertaisesti: se olisi, samalla tavoin kuin on käynyt monessa muussakin sanassa, yleistetty vokaalien välisestä asemasta sanan loppuun, missä se sitten olisi säilynyt vielä yhdyssanassakin. Muualla *η* sitävastoin olisi kadonnut. Kondalta on esimerkkejä aivan myöhäisestäkin nasaalin kadosta. Sosvalla sen sijaan *η* ei kylläkään yleensä ole kadonnut täysin jälkeä jättämättä, sillä Kannisto tavallisesti merkitsee edeltäneen vokaalin lopun nasaaliseksi, esim. (käsik.) *lā^aχ* 'sana', (Vok. 104) *lā^aχχal* 'Gespräch, Gerede'. Käsittääkseni kuitenkin sellaisessa sanassa kuin *p^oχkβālīχ*, josta ilmeisesti ei pitkään aikaan ole ollut käytössä ainoatakaan *η*:llistä muotoa, vokaalin loppu olisi voinut helposti menettää nasaalisuutensa. — Mitä sitten vokaaliin tulee, on So:n, KU:n ja KM:n murteissa pitkä tai puolipitkä *o*, KO:ssa ja Ahlqvistilla sitävastoin lyhyt; viimeksimainittu on selvästi nuori. Itä- ja pohjoismurteiden *ō*, *ö* edustavat, kuten Kannisto Vok. 87- on osoittanut, kantavog. **ā*:ta. Yhdyssanan alkukomponentti *ponk*-, *p^oχ*- palautuisi siis kantavogulilaiseen alkumuotoon **pāηks*.

Jos sitten etsimme edellä konstruoidulle substantiiville **pāηks* 'ohjakset, suitset, päitset tms.' vastineita sukukielistä, niin mieleen tietenkin tulee seuraava jo ennen yhdistetty sanapesye: sm. *panka* 'Halfter des Renntiers', 'Halsfessel für Kühe', lp. *bagge* 'capistrum rangiferi', mordE *pango* 'Haube' (ks. näistä Setälä SUSA XIV₃ 26, FUF XIII 421, Neuphil. Mitteilungen XVI 165-; sm. *panka* merkityksessä 'Halfter des Renntiers' voi Setälän mukaan olla laina lapista). Äänneasunsa ja myöskin merkityksensä puolesta vog. **pāηks* sopisi ihanteellisesti tähän yhteyteen. Vaihtoehtoisesti Setälä (Neuphil. Mitteilungen mp.) yhdistää suomen ja lapin sanat suomen sanaan *panka* 'Tragband eines Eimers; Arm eines Spinnrockens' esittäen tälle samalla vastineita unkarista ja samojedista: unk. *fog* 'capio, prehendō'; samT *fónka* 'Schaft, Stiel (am Beil, Hammer)', *furúbsan*, *furúsan* 'eiserner Handgriff am Kessel', jne. (vrt. myös COLLINDER Die urgerm. Lehnwörter im Finnischen 221—3). Molempien näiden *panka*-sanojen merkitykset tulevatkin lähelle toisiaan, mutta vogulin sanasta antamani selitys on joka tapauksessa omiaan tukemaan Setälän

ensimmäistä yhdistelmää: sm. *panka* (< ? lp.), lp. *bagge*, mordE *pango*.¹

On syytä vielä lyhyesti tarkastaa kysymyksen toistakin puolta. Jos yhdyssanan *porŋk-koali* jne. alkukomponentti, kuten oletettiin, säilyi Kondalla myöhään itsenäisenä sanana, voitaisiin *porŋk*-muodon *ŋk:ta* pitää myös sekundäärisenä (vrt. edeltä), vaikka sellainen selitys tuntuisikin ehkä hiukan etsityltä. Kantavogulilaiseksi lähtömuodoksi saataisiin silloin **pāks*. Olisi myös vaikeampaa löytää tälle hyvä etymologinen vastine. Toisissa ugrilaisissa kielissä on tosin sana, joka merkityksensä puolesta voisi tulla kysymykseen, nim. ostj. (Karj.-Toiv. 663) *V pāk* '(poron) ohjas; (hevosen) suitset', Vj., VK *pāk* 'suitset, yzda', unk. *fék* 'Zaum, Halfter' (ks. näistä Toivonen FUF XXI 123). Kun se kuitenkin on etuvokaalinen, olisi takavokaalista vog. **pāks*-sanaa vaikea siihen yhdistää.

Vog. *sol-kwāl*'.

Kun edellä oli puhetta valjaisiin kuuluvan esineen nimestä, niin otettiin tässä tarkasteltavaksi vielä toinenkin saman käsittepiirin sana, joka on jäänyt tutkijoilta huomaamatta. Siitä on käytettävänäni seuraavat tiedot: (Munk.-Szil., Munk. Vog. népkölt. gyűjt. II 473) N *sol-kwāl*' 'Bauchriemen (подбрюшник)', (Kann. käsik.) LO, So *solkβāliγ* 'puolen korttelin levyinen hihna, joka satulan tavoin kulkee ohjasporon selän yli ja vatsan ali'. Se on tietenkin liitettävä seuraaviin Paasosen *s-Laute* 45, Beitr. 79, 222 yhdistämiin sanoihin: ostj. (Karj.-Toiv. s. 889) Kam. *satz* 'tuohivakan ympäri ommeltu tuohinen vahvike-»vyö» (ei varpa)', V *salz* '(poron) mahavyö, vetoremmiä kannattava hihna poron selän yli', Kaz. *so 1: s. kè 1* 'poron mahavyö' jne.; unk. *szalag* 'vimen, vinculum'; samJur. *seara-u, śara-u* 'anbinden, anstecken', jne. (ks. myös SZINNYEI NyH⁷ 160). Kun vogulin sana tavataan vain niin suppealla alueella ja kun se lisäksi sekä äänneasunsa että merkityksensä puolesta muistuttaa pohjoisostjakilaista muotoa, sitä täytyy pitää ostjakkilaisena lainana.

Vog. *ošà*·.

Lopuksi tahdon esittää oikaisun erääseen aikaisempaan kirjoitukseeni. Vir. 1939 ss. 158—9 olen lisännyt jo ennen yhdistettyihin sm. *vaato* 'notstång, nåtgista'; lpS *wuotsonj, wuotsonje* 'bacillum, cui rete piscibus positum alligatur, ne fluminis vi auferatur', jne.; syrj. *vodž* 'eine Reihe Pfosten quer durch den Fluss (zum Anhängen der Netze), Wehr, Fischwehr'

¹ Karsten puolestaan on pitänyt *panka*-sanoja germaanisena lainana, ks. siitä esim. edellämäinnitua Setälän ja Collinderin tutkimuksia.

-sanoihin (ks. näistä T. ITRONEN SUSA XXXII, ss. 57—8 ja Toivonen FUF XIX s. 94) vogulista sanan TJ *ošä* 'kaksi vedenpohjaan pystytettyä seivästä, joista toiseen sidotaan pyydyksen perä, toiseen suuvanne', KU, KM *βā̄sə*: KU *χūlpβ.*, KM *kulpβ.* 'veitsellä vuoltuja pyöreitä keppejä, joilla verkko kiinnitetään vedenpohjaan', KU *närη β.* 'seiväs, jolla venettä ruohoisissa paikoissa sauvotaan eteenpäin sorsia pyydettyessä', P *βā̄ša* 'kaksi seivästä, joilla kiinnitetään verkon päät', (toisen tiedonantajan mukaan) 'vähän matkaa rannasta veteen pystytetty seiväs, johon kiinnitetään verkon toinen pää; varras, jolla kaloja kuivataan; palikka, jolla ketrinkäpyjä pudotetaan', VNZ *βōša*, VS *βōša*, LU *βāša* 'verkonseipäät' jne. Silloinen selitykseni olisi kyllä sinänsä mahdollinen: vog. *š* on, kuten tunnettua, sgr. **č*:n säännöllinen edustaja, eikä merkityskään tuottaisi vaikeuksia. Kuitenkin siitä täytyy luopua, sillä ostjakissa, vogulin lähimässä sukukielessä, on sana, jonka vastineeksi *ošä* jne. sopii merkityksensä puolesta vielä paremmin, nim. (Karj.-Toiv. s. 250) DN, Kr., Trj. *uasa* 'vapa, riuku, seiväs, johon verkko laskettaessa kiinnitetään, колбе' (DN), 'nuotan kuljetusseiväs; seiväs, johon verkko laskettaessa t. vene ongittaessa kiinnitetään' (Kr.), 'sauvain, jolla esim. venettä työnnetään' (Trj.), Vj. *uasa* (vanh.) 'sauvain', O *uas* 'eräänlainen ansapyydyksen »jousi» (s.o. taivutettu kepakko)'. Tämän ostjakin sanan on Toivonen maininnut jo väitöskirjassaan (FUF XIX 160), mutta kirjoitelmaani laatiessani se oli minulta valitettavasti unohtunut. Ostjakin sanaan Toivonen on mp. yhdistänyt unk. *vessző* 'Rute, Gerte', tšer. *vaze* 'vessző', ?lpS *watjos* 'bacillum, cui pisces affiguntur sole et aere torrendi'. Vog. *š* edustaa tässä tapauksessa siis sgr. **č* (**č*):tä, vrt. Toivonen FUF XIX s. 231.

MATTI LIIMOLA